

MIROSLAW PIOTR KRUK

O PROFESORZE TADEUSZU CHRZANOWSKIM, BOHATERACH PRZESZŁOŚCI I PIERWSZEJ IKONIE W INWENTARZU MUZEUM NARODOWEGO W KRAKOWIE

Abstrakt. Profesor Tadeusz Chrzanowski (1926–2006) należał do bardziej wyrazistych i rozpoznawalnych polskich historyków sztuki. W artykule zawarłem osobiste wspomnienia i doświadczenia wyniesione z prowadzonych przez Profesora zajęć w Instytucie Historii Sztuki KUL, w których brałem udział na początku lat 90. ubiegłego wieku, wskazując na wpływ jego postawy i poglądów na mój rozwój naukowy i dalsze życiowe losy. Staralem się wykazać, że jego aktywność i dokonania można postrzegać jako jedno z ogniw długiej tradycji postaw proedukacyjnych i prospołecznych, nacechowanych ukierunkowaniem na pomnażanie dobra wspólnego, a wyrastających z założeń XIX-wiecznego pozytywizmu.

Słowa kluczowe: ikony; ks. Ignacy Polkowski; Jan III Sobieski

ON PROFESSOR TADEUSZ CHRZANOWSKI, HEROES OF THE PAST, AND THE FIRST ICON IN THE INVENTORY OF THE NATIONAL MUSEUM IN KRAKOW

Abstract. Professor Tadeusz Chrzanowski (1926–2006) was one of the most distinctive and recognisable Polish art historians. In this article, I have included personal memories and experiences gained from the classes taught by the Professor at the Institute of Art History at the Catholic University of Lublin (KUL), which I attended in the early 1990s, highlighting the influence of his attitude and views on my academic development and subsequent path in life. I have sought to demonstrate that his activities and achievements can be seen as part of a long tradition of pro-educational and pro-social attitudes, characterised by a focus on promoting the common good and rooted in the principles of 19th-century positivism.

Keywords: icons; Fr. Ignacy Polkowski; John III Sobieski

Prof. dr hab. MIROSLAW PIOTR KRUK – Uniwersytet Gdański, Wydział Historyczny, Instytut Historii Sztuki; adres do korespondencji: ul. Bielańska 5, 80-851 Gdańsk; e-mail: mirosław.kruk@ug.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8203-5922>.

Profesora Tadeusza Chrzanowskiego poznałem jako student historii sztuki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i ceniłem niezmiennie za wspaniałe poczucie humoru, ciekawy sposób prowadzenia zajęć, a przede wszystkim za wiedzę, której fundamentem były studia, nieustanne poznawanie świata i niezmiennie bogata praktyka inwentaryzatorska. Wiedza Profesora była wszechstronna, w imponujący sposób obejmująca rozmaite meandry sztuki, którą pobieżnie można określić jako konfesyjną, reprezentowaną w dziejach nowożytnych nader obficie i w całej rozpiętości odpowiadającej wielonarodowej i wielowyznaniowej Rzeczypospolitej. Profesor zaszczerpiał w nas szacunek dla wszystkich jej przejawów i chęć zgłębiania trudnej ikonografii, której trzeba było poświęcić osobną uwagę i czas, by zacząć ją rozumieć i opisywać. Nie jest zatem dziełem przypadku, że na seminarium Profesora powstawały prace z zakresu sztuki różnych epok i regionów, a późniejsi absolwenci decydowali się zgłębiać dzieła przypisane nie tylko tradycji katolickiej, lecz także protestanckiej, żydowskiej, czy prawosławnej.

Moje losy zdeterminowane zostały niejako przez fakt, że zdecydowałem się w ramach seminarium magisterskiego opracować monografię jednej ikony – *Matki Boskiej Rudeckiej* i kiedy ten temat zaproponowałem Profesorowi, zaskoczyło mnie, że wiedział, gdzie ta ikona była eksponowana i w którym tomie serii „Katalog Zabytków Sztuki w Polsce” należy szukać informacji na jej temat¹. Ujawniała się w ten sposób znakomita pamięć Profesora i doświadczenie inwentaryzatorskie, którego efektem była świetna znajomość zabytków w tzw. terenie. To nie był przypadek, że Profesor doskonale czuł się w relacjach z podobnymi sobie znawcami zabytków zachowanych, ruchomych i nieruchomych, jak np. Jerzy Tur czy Marian Kornecki. Tych badaczy łączyło głębokie poczucie misji związanej z koniecznością opisywania i utrwalania tego, co jeszcze można opisać i zachować w pamięci. Ich ustalenia i działania miały charakter pionierski i ratowniczy, a tę postawę reprezentowało wielu ich uczniów. Pamiętam, że na seminariach Profesor uczulał, by nie bagatelizować kolekcjonerów i by nie lekceważyć znawstwa, jeśli nawet nie były poparte studiami akademickimi. Myślę, że doświadczenie wielu studentów było podobne, jak studentów prawa i medycyny, iż „prawdziwe” wyzwania czekały już po studiach w pracy zawodowej, gdy na co dzień mieliśmy okazję stykać się nie tyle z dziełami Rembrandta, Rafaela, Tycjana, lecz ze sztuką dewocyjną, współczesną, produktami nierzadko quasiartystycznymi, które trzeba było należycie ocenić, wydatować, a niekiedy wycenić, co jest standardem w codziennej praktyce muzealnej, czy galeryjnej.

Profesora cechowało również głębokie przekonanie o szczególnej wartości różnorodności kulturowej dawnej Rzeczypospolitej. W tym aspekcie znajdował nić porozumienia,

¹ Mirosław Piotr Kruk, „Poznanie ikony-obrazu Matki Boskiej Rudeckiej”, w: *Wędrujące Madonny. Wizerunki Madonn Kresowych na Podkarpaciu, Materiały z konferencji naukowych odbytych w latach 2016–2020 w Przemyślu*, red. ks. Marek Wojnarowski (Przemyśl: Centrum Kulturalne, 2020), 95–110.

a nawet przyjaźń z badaczami o podobnych zapatrywaniach, jak np. prof. Aleksandrem Naumowem, który zawsze chętnie wspomagał tych studentów, którzy chcieli podjąć trudny temat sztuki Kościoła wschodniego. Co też interesujące Jego uwagę przyciągały takie właśnie osobowości z przeszłości, ludzie-instytucje, nadzwyczaj kreatywni i zarazem mobilni, stanowiący niejako *alter ego* Profesora. Nie było to chyba dziełem przypadku, że rozprawę habilitacyjną poświęcił twórczości artystycznej Tomasza Tretera, persony nadzwyczaj aktywnej i twórczej, której losy skupiają niczym w soczewce potencjał artystów, którzy swoje kariery rozpoczynali na peryferiach Europy, by kontynuować je w życiu dojrzałym w centrach artystycznych i naukowych². Profesor lubił takich bohaterów, jak on sam, wyrazistych, dynamicznych, wypełnionych pasją poznawczą i twórczą. Profesor, jak powszechnie wiadomo, nie poprzestawał na opisach inwentaryzatorskich, był wręcz prawdziwym mistrzem pióra, co sprawiało, że przewodził polskiemu oddziałowi PEN Clubu, do którego należeli podobni jemu pasjonaci słowa i historii.

To, co pamiętaliśmy, jako studenci z Jego seminariów, to właśnie barwne opowieści o bohaterach z przeszłości, badaczach, kolekcjonerach, historykach sztuki, których doświadczenia i dokonania cenił przede wszystkim za ich pracę u podstaw. I tę pracę u podstaw w duchu pozytywistycznym zaszczepiał nam, studentom. Z niej wynikało poczucie wagi opisu dzieł, które za chwilę mogą zniknąć lub przeminąć. Tego niestety doświadczyłem u progu mojej aktywności zawodowej, kiedy to ikona, której losy udało mi się udokumentować w rozprawie magisterskiej dość szczegółowo, od czasu jej odnalezienia w 1612 roku na Podolu, chwilę po obronie została wykradziona w roku 1992 z ołtarza głównego kościoła parafialnego w Jasieniu k. Ustrzyk Dolnych.

Rozprawę doktorską poświęciłem ikonom w tym właśnie skomplikowanym typie ikonograficznym, które reprezentowała wspomniana ikona, w ramach studiów doktoranckich na seminarium prof. Anny Różyckiej Bryzek w Instytucie Historii Sztuki UJ. Podjąłem następnie – w ramach rozprawy habilitacyjnej – temat kultu ikon, które w różny sposób zaistniały w świątyniach rzymsko-katolickich. Przy tej okazji miałem okazję omówić z Profesorem ciekawy przypadek ikony Matki Boskiej z Kowalowic na Śląsku, o której napisał krótki esej³, i w przypadku której po raz kolejny objawił się jeszcze jeden ciekawy bohater przeszłości, czyli Sebastian Petrycy. Ów bohater wybrał się w roku 1606 do Moskwy w orszaku Maryny Mniszchówny, tam cudem uniknął śmierci, przez rok przebywał w więzieniu, po czym został uwolniony we wrześniu 1607 roku. Ikonę, którą tam zapewne pozyskał, opatrzył herbami Syrokomla oraz Akademii Krakowskiej, której był absolwentem. W rezultacie powstało dzieło unikatowe, dobrze

² Tadeusz Chrzanowski, *Działalność artystyczna Tomasza Tretera* (Warszawa: PWN, 1984).

³ Tadeusz Chrzanowski, „«Uniwersytecka» ikona w Kowalowicach”, w: *Ars Graeca. Ars Latina. Studia dedykowane Profesor Annie Różyckiej-Bryzek*, red. Wojciech Bałus i in. (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2001), 323–330.

oddające specyficzny rys pobożności szlacheckiej ukierunkowanej na wizerunki Matki Bożej niezależnie od ich pierwotnego przeznaczenia⁴.

Pisząc niegdyś esej o ofiarodawcach dzieł sztuki cerkiewnej do Muzeum Narodowego w Krakowie, miałem nieodparte wrażenie, że ich wszystkich łączy jakaś jedna, wspólna cecha. Ta, która wyróżniała bohaterów, o których Profesor opowiadał i Jego samego. Można ją określić jako bezinteresowne oddanie idei wspólnego dobra, poczucie wartości działań ukierunkowanych na przyszłe pokolenia, materializująca się często w tworzeniu bezcennych kolekcji muzealnych ofiarowanych społeczeństwu. To byli po prostu społecznicy. Taki był Włodzimierz Dzieduszycki, założyciel i patron słynnego Muzeum Przyrodniczego we Lwowie z bezcennym działem etnograficznym, którego wiele eksponatów ocalił Mieczysław Gębarowicz i taka też była Helena z Dąbczańskich Budzynowska, obdarowująca muzea lwowskie, krakowskie i poznańskie dziełami, które zakupywała sama lub przez pośredników. Dobroczynnością wyróżniała się Katarzyna z Branickich Potocka, jak też tzw. „miłośnicy starożytności”, czyli archeolodzy-amatorzy: Erazm Michałowski, Adam Wolański, czy Ludwik Żytyński. Ową sztafetę pokoleń wdzięcznie uzupełnia małżeńska para Jerzego i Zofii Ruebenbauer, którzy przekazali Muzeum Narodowemu w Krakowie zapisem testamentowym z dalekiej Kanady ikonę, jak się okazało, grecką, XIV-wieczną o niezwyklej metryce. Zapisane na jej odwrocie imiona męskie i żeńskie udało się powiązać w drzewo genealogiczne sięgające wstecz do Haryklei Mavrocordatos, domniemanej wnuczki oswobodziciela Grecji Aleksandra Mavrocordatos (od 1833 premiera kraju)⁵.

Nie sposób wymienić wszystkich ofiarodawców, o których starałem się przynajmniej wspomnieć w niegdysiejszym artykule⁶, natomiast tym razem zwrócę większą uwagę na

⁴ Mirosław Piotr Kruk, *Ikony-obrazy w świątyniach rzymsko-katolickich dawnej Rzeczypospolitej* (Kraków: Collegium Columbinum, 2011), 280–281, poz. 16; Kruk, „Ikona Zaśnięcia Bogurodzicy w zakrystii kościoła Franciszkanów w Krakowie i kult obrazów wschodnich w klasztorach braci mniejszych”, w: *Sztuka w kręgu krakowskich franciszkanów i klarysek*, red. Marcin Szyma i Marek Walczak (Kraków: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego „Societas Vistulana”, 2020), 238.

⁵ Mirosław Piotr Kruk, „The Icon of the Holy Unmercenaries (Greek: Άγιοι Ανάργυροι) Cosmas and Damian, as Bequeathed by Zofia Ruebenbauer, in the Collection of the National Museum in Krakow”, *Ikonotheke* 27 (2017): 27–54; Kruk, *Ikony XIV-XVI wieku w Muzeum Narodowym w Krakowie: Icons from the 14th-16th Centuries in the National Museum in Krakow. Katalog*, t. 1 (Kraków: Muzeum Narodowe, 2021), poz. 43, 560–563 [wyd. 2 poprawione w wersji cyfrowej, dostęp 20.04.2026, <http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/artdok/volltexte/2021/7581>].

⁶ Mirosław Piotr Kruk, „Ofiarodawcy dzieł sztuki cerkiewnej dla Muzeum Narodowego w Krakowie”, w: *Dziedzictwo Kunstkamery? Jak powstawały nasze muzea. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej w dniach 2–3 grudnia 2020*, red. Tomasz Pomykacz, Antoni Sarkady i Marta Trojanowska (Przemyśl: Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej, 2020), 233–255. Od 1996 roku zostałem zatrudniony w Muzeum Narodowym w Krakowie, od 2000 w dziale sztuki cerkiewnej, i od tego też czasu mogłem połączyć praktykę muzealną z działalnością naukowo-dydaktyczną na Uniwersytecie Gdańskim.

ks. Ignacego Polkowskiego i okoliczności podarowania przez niego ikony do Muzeum Narodowego w Krakowie (il. 1–3)⁷. To osobna kwestia, że wśród dobrodziejów odrębną grupę tworzyli właśnie duchowni, m.in. ks. Henryk Otowski, pleban kościoła w Gręboszowie oraz ks. Gustaw Jełowicki, proboszcz parafii w Motowidłowie, w obwodzie żytomierskim na Ukrainie.

Jak niegdyś wskazałem wspomniane dzieło zostało szczęśliwie uwiecznione w reprodukcji albumu towarzyszącego wystawie zorganizowanej w Sukiennicach z okazji 200-lecia wiktorii wiedeńskiej w 1883 roku (il. 4)⁸. Potwierdzone w ten sposób świadectwo darowizny członka korespondencyjnego Akademii Umiejętności w Krakowie, jak i reprodukcja z tego czasu ma tym większe znaczenie, że jest to ikona wymieniona na pierwszym miejscu w inwentarzu dawnego Działu Sztuki Cerkiewnej Muzeum Narodowego w Krakowie⁹.

Na marginesie można wskazać, że członkowie Akademii Umiejętności byli aktywni w zakresie gromadzenia dzieł, które w ich zamyśle prezentować miały w przyszłości szeroką panoramę kultury dawnej Rzeczypospolitej. W tym wypadku była to jednak ikona rosyjska, rozpoznana w przywołanym wpisie jako XVIII-wieczna, niemniej analogie tak warstwy malarskiej, jak i okładu wskazują, że należałoby ją datować na połowę XIX stulecia¹⁰. Na XVIII stulecie wydatowała ikonę Janina Kłosińska w 1958 roku, wskazując na jej dawny numer inwentarzowy „189”, o którym przypomina zachowana kartka na odwrocie ikony. W istocie pod tym numerem odnotowuje ją najstarszy inwentarz muzealny Władysława Łuszczkiewicza, w którym zanotowano: „Obrazek Matki Boskiej w sukience srebrnej zazłożony z otworami na twarz i ręce z ornamentacją w charakterze XVII wieku – bez ramy wysokość 0’15 szer. 0’11 na drewnie”¹¹. Można mniemać, że

⁷ Wpis z 10.12.1958 roku opisuje ikonę jako obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem powstały w Rosji w XVIII wieku, zakryty blachą mosiężną, trybowaną w ornament w typie rocaille, z nakładanymi nimbami promienistymi, o wymiarach 13 × 10,5 cm, dar ks. Ignacego Polkowskiego z 1884. Wówczas jeszcze dzieło miało nr inw.: Ic/1/a-b; obecny: MNK XVIII-1/a,b. Informacje te powielają wiadomości zawarte w karcie inwentarzowej, założonej przez kustosz Janinę Kłosińską w listopadzie 1958, gdzie dodano informację o dawnym numerze inwentaryzacyjnym: 189.

⁸ *Wystawa Jubileuszowa Jana III w Krakowie 1883* (Kraków: Komitet Wystawy Jubileuszowej Jana III, 1884), s. 6, poz. kat. 836, tabl. XVII.

⁹ *Matka Boska z Dzieciątkiem* w typie *Kazańskiej*, ikona, Rosja, XVIII w., dr. temp., okład mosiężny, 13 x 10,5 cm, dar ks. Ignacego Polkowskiego, 1884, wpisany w pierwszej pozycji nowo założonej Księgi Inwentarzowej dla kolekcji sztuki cerkiewnej 10.12.1958 jako „Ic 1/a-b”, obecny nr inw.: XVIII-1/a,b. Na il. 4 niewielka ikona widoczna jest pośrodku ekspozycji, poniżej krucyfiks.

¹⁰ Dobrym przykładem służy tu wystawiona na aukcji w Rydze ikona w omawianym typie, w oprawie srebrnej, puncowanej, z dokładną datą powstania 1848: „Icon of Kazan Mother of God”, grafika, Artembassy, dostęp 20.02.2026, <https://www.artembassy.lv/en/5453-ikona-kazanas-dievmate.php?page=2%20Icon%20of%20Kazan%20Mother%20of%20God>.

¹¹ *Inwentarz Władysława Łuszczkiewicza zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie z lat 1883–1900* (Kraków: Archiwum Muzeum Narodowego), sygn. tymcz. KŁ 7, poz. 96 (czernią) i 189 (czerwinią),

ów ornament musiał wprowadzać pewną konfuzję co charakterystyczne, gdy badacze przyzwyczajeni do periodyzacji stylów europejskich ściśle skorelowanej z określonymi typami ornamentu próbowali go uwzględnić w datowaniu faz sztuki cerkiewnej, w której owe zapożyczenia były nadzwyczaj zapóźnione. Może też owe datowanie na wiek XVII sprawiło, że ikonę umieszczono wraz z innymi obiektami na wystawie jubileuszowej w Sukiennicach, w związku z dwusetną rocznicą odsieczy wiedeńskiej.

Kim był zatem ofiarodawca, ks. Ignacy Polkowski (1833–1888)? Okazuje się, że był to bardzo aktywny historyk, archiwista, bibliograf, duchowny katolicki, członek Akademii Umiejętności w Krakowie¹². Polkowski pochodził z drobnej szlachty, wstępną edukację odbył w Warszawie i tamże przyjął w 1857 święcenia kapłańskie. Karierę duchowną realizował na Mazowszu, równocześnie z badaniami naukowymi, które podejmował m.in. w Paryżu i Rzymie. W 1878 został dyrektorem Archiwum Kapituły Katedralnej w Krakowie, podejmując trud jego uporządkowania. W tymże roku został członkiem Akademii Umiejętności, będąc od 1872 członkiem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, jak też Towarzystwa Archeologiczno-Krajowego we Lwowie i Towarzystwa Literackiego w Paryżu. Był bibliofilem i kolekcjonerem. Zmarł w Krakowie w 1888 roku.

Był niezwykle płodnym autorem, który wiele uwagi poświęcił spuściźnie kopernikańskiej i edycji wybranych źródeł. Polkowski opracował m.in. groby i pamiątki polskie w Rzymie, monografię katedry gnieźnieńskiej, studia na temat zabytków katedry krakowskiej, na temat granic diecezji krakowskiej oraz wybranych, średniowiecznych rękopisów. Był polihistorem o szerokich zainteresowaniach – od średniowiecznych legend po numizmaty. Jego opracowanie starożytności Ostrowa Lednickiego opublikowano w tym samym 1876 roku¹³, co monografię Mariana Sokołowskiego, tym samym należy ono do najstarszych studiów tego wyjątkowego zespołu.

Wiele jego dzieł, także pojedynczych listów udostępnia portal Polona. Wynika z nich, że Polkowski prowadził aktywną korespondencję z czołowymi postaciami polskiej historiografii, literatury i sztuki, np. Józefem Ignacym Kraszewskim i prof. Władysławem Łuszczkiewiczem. Ciekawym studium jest opracowanie poświęcone czci, jakiej doznawali św. Cyryl i Metody w Polsce, poczynwszy od XIII wieku, oparte o wypisy z ksiąg liturgicznych¹⁴. Polkowskiego interesowały również cudowne wizerunki maryjne, dlatego też kierował swe listy w sprawie obrazu Matki Boskiej Łatyczowskiej, czy też

s. 17.

¹² Zob. Jakub Linetty, „Badania archeologiczne i historyczne księdza Ignacego Polkowskiego (1833–1888) w Wielkopolsce”, *Analecta. Studia i Materiały do Dziejów Nauki* 23, nr 2 (2014): 7–53.

¹³ Ignacy Polkowski, *Opisy starożytnych ruin na wyspie jeziora Lednickiego* (Gniezno: Węsierski-Kwilecki, 1876).

¹⁴ Ignacy Polkowski, *Cześć św. Cyryla i Metodego w Polsce: według ksiąg liturgicznych i legend od końca XIII wieku* (Kraków 1885).

obrazu maryjnego, który zabrany był na wyprawę wiedeńską¹⁵. Przy tej okazji raz jeszcze manifestuje się szczególne przywiązanie do kultu maryjnego w naszej tradycji poprzez zniekształcenie formuły konstantyńskiej: oto Sobieski zwyciężyć miał nie dzięki znakowi krzyża na niebie, lecz właśnie dzięki wizerunkowi Matki Bożej: *In hac imagine Mariae vinces Joannes*¹⁶. To też prowadzi do zrozumienia owej multiplikacji wizerunków maryjnych na wspomnianej wystawie jubileuszowej. Idąc tropem obrazu oryginalnego, Polkowski stwierdził: „Otóż teraz sądzę, dokładną już mamy wiadomość o onym interesującym obrazie – który, jak nas wieści dochodzą, ma być przysłany na wystawę Sobiescianów do Krakowa”¹⁷. Wynika z powyższego, że Polkowski włączył się w organizowanie owej wystawy, czego potwierdzeniem fakt, że został wymieniony wśród członków Komitetu Wystawy Jubileuszowej, obok m.in. Mariana Sokołowskiego, Jerzego hr Mycielskiego, Stanisława Tomkowicza oraz Władysława Łuszczkiewicza i jego autorstwa są opisy sześciu tablic z reprodukcjami zabytków na niej prezentowanych¹⁸.

Co ciekawe w opisie tablicy XVII, która reprodukowałą jego i inne ikony, czytamy o obrazie „ruskim” z cerkwi unickiej (u góry po lewej), malowanym na drzewie, przykrytym sukienką misternie w kwiaty wykuwaną i bogato złożoną, stanowiącą własność hr. Adamowej Potockiej, o której wszak wspomniano wcześniej jako zasłużonej filantropce i ofiarodawczyni dzieł dla krakowskiego Muzeum¹⁹. Przytoczona została inskrypcja na owym obrazie, jego wymiary, a nawet ciężar. Od strony prawej zawieszono „stare malowidło na desce”, w którym widoczna była jedynie twarz, gdy resztę zakrywa sukienka srebrna zapewne z XVII wieku, a „malowanie jeszcze wcześniejsze”. Pomiędzy obrazami umieszczono relikwiarz św. Jana Nepomucena z 1656 roku z kościoła św. Wojciecha, odnowiony w 1830, a umieszczony na relikwiarzu okrytym welonem z wizerunkiem św. Barbary ze skarbca katedry krakowskiej. Wymieniono następnie ikonę Matki Boskiej „ruską”, malowaną na drzewie z widocznymi jedynie twarzami i rękami, okrytą sukienką srebrną, złożoną, z rozpoznaną robotą jako „tulską”, którą ofiarować miała do ołtarza Pana Jezusa Miłosiernego w kościele NMP 24 czerwca 1861 roku p. Olha Chylewska.

Kolejno wymieniane są krucyfiksy, po czym wzmiankowana zostaje interesująca nas ikona: „Mały obrazek Ruski Matki Boskiej, malowanie stare na drzewie, tylko twarz widoczna i ręce, reszta zakryta blachą srebrną wykuwaną, stanowiącą tło i sukienkę. Własność X. Polkowskiego, obecnie подарowany do Muzeum Narodowego”²⁰. Album

¹⁵ Ignacy Polkowski, *Sobieszciana. Wizerunek Najśw. Panny Maryi z wyprawy Wiedeńskiej* (Kraków 1883).

¹⁶ Polkowski, *Sobieszciana. Wizerunek Najśw. Panny Maryi*, 3.

¹⁷ Polkowski, *Sobieszciana. Wizerunek Najśw. Panny Maryi*, 8.

¹⁸ *Wystawa Jubileuszowa Jana III*, s. 22.

¹⁹ *Wystawa Jubileuszowa Jana III*, s. 6, tabl. XVII; Kruk, „Ofiarodawcy dzieł sztuki cerkiewnej”, 234.

²⁰ *Wystawa Jubileuszowa Jana III*, s. 6.

wydano w 1884 i w tymże roku, zgodnie z zawartą tu informacją, ikona już po wystawie trafiła do zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie jako zatem jeden z pierwszych nabytków sztuki cerkiewnej.

Na uwagę zasługuje jeszcze jeden ruski zabytek, opisany następująco:

[...] szkatułka srebrna złocista w kształcie kuferka, wschodniego misternego wyrobu w kwiaty zwoje i arabeski, nadzwyczaj piękna i delikatna, wewnątrz wyłożona złocistymi blachami. Według tradycji pochodzi z namiotu W. Wezyra, dar króla Jana III do kościoła Panny Maryi, dziś używa się do przenoszenia Najświętszego Sakramentu z Cyboryum do W. Ołtarza. Dług. 0.26, wysok. 0.19, szer. 0.15, waga 2 kil. 250 gr²¹.

Otóż w centrum reprodukcji znajduje się skrzyneczka opatrzona napisami cyryliczki, którą można identyfikować jako skrzyneczkę średniowieczną, ruską ze scenami cudów śś. Anargyrów, Kosmy i Damiana, opisaną niegdyś przez Annę Zachwieję²². To dzieło nadzwyczaj intrygujące z ilustracjami interwencji medycznych, mających swoje precedensy w cyklach XII-wiecznych greckich miniatur i malowideł, a które miałem okazję wypożyczyć z Bazyliki Mariackiej w Krakowie na swoją pierwszą wystawę przygotowaną w Muzeum Narodowym w Krakowie poświęconą ruskim dewocjonaliom²³.

Fakt przypisania ruskiej skrzyneczki zdobyciom króla Jana III Sobieskiego należałoby traktować raczej jako kolejny anachronizm, dość znamienity dla tego czasu, kiedy to w każdym niemal miejscu postrzegano świadectwa owego ostatniego, wielkiego tryumfu militarnego Rzeczypospolitej. W kronice kościoła rudeckiego, w którym ikona Matki Boskiej Rudeckiej przechowywana była przez kilka stuleci, ks. Michał Kamiński zapisał: „Po wyprawie wiedeńskiej wojewoda podkomorzy Krzysztof Korytko kazał odmalować na tablicy srebrnej wizerunek Matki Boskiej, całą kompanię i siebie przed

²¹ *Wystawa Jubileuszowa Jana III*, s. 7, tabl. XVII.

²² Anna Zachwieja, „Najstarsze przedstawienia działalności medycznej świętych Kosmy i Damiana w sztuce ruskiej, na przykładzie dwu cykli hagiograficznych z końca XIV wieku i przełomu XIV/XV wieku”, w: *Ars Graeca. Ars Latina. Studia dedykowane Profesor Annie Różyckiej-Bryzek*, red. Wojciech Bałus i in. (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2001), 155–168. Badaczka wskazała, że XIV-wieczna skrzyneczka przechowywana w skarbcu kościoła NMP mogła pełnić funkcję relikwiarza, aczkolwiek przychyliła się do tezy, że przechowywano w niej lekarstwa lub instrumenty medyczne – Zachwieja, „Najstarsze przedstawienia”, 162.

²³ *Sacralia Ruthenica. Staroruskie enkolpiony w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie i Muzeum Narodowego w Warszawie* [wystawa], Gmach Główny Muzeum Narodowego w Krakowie, Sala pod Kozami, Al. 3 Maja 1, kurator Mirosław Piotr Kruk, koordynator Olga Jaros, 8 IX – 31 X 2006. Zob. Mirosław Piotr Kruk, Aleksandra Sulikowska-Gąska i Marcin Wołoszyn, *Sacralia Ruthenica. Early Ruthenian and Related Metal and Stone Items in the National Museum in Cracow and National Museum in Warsaw. Dzieła staroruskie bądź z Rusią związane z metali i kamienia w Muzeum Narodowym w Krakowie i w Muzeum Narodowym w Warszawie* (Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne, 2006).

obrazem klęczącego”²⁴, zaś król Jan III Sobieski ofiarował kapę utkaną ze zdobytych namiotów albo też proporców tureckich oraz zegar z ilustracją bitwy pod Parkanami²⁵. Dary te trafiły zapewne przede wszystkim do katedry lwowskiej. Michał Baliński w *Starożytnej Polsce* odnotowywał:

[W zakrystii] lichtarze spiżowe ulane z dział przez Sobieskiego na Turkach zdobytych, jako też zegar po tym królu. W skarbcu są wielkie srebrne krucyfiksy, berło złote ofiarowane przez Jana Sobieskiego jako wotum. Na zewnętrznych ścianach kościoła wiszą kule z czasów oblężenia L[wowa] przez Turków w roku 1672²⁶.

Polkowski, jako apologeta pamięci króla Jana publikował w *Sobiescianach* drukowanych przez krakowski „Czas” kolejne przemyslenia na temat pamiątek związanych z monarchą. Do nich należał wspomniany esej nt. wizerunku Matki Boskiej zabranego pod Wiedeń, czy też hymnu na cześć króla odnalezionego w połowie XIX wieku²⁷. Innym razem badacz prostował legendę utrwaloną w „dziennikach wiedeńskich”, a powtórzoną przez „Gazetę Krakowską” o chorągwi wielkiego wezyra zdobytej na Turkach w bitwie pod Parkanami, która miała trafić do papieża, a następnie przekazana generałowi Dąbrowskiemu. W istocie był to dar Jana III Sobieskiego dla papieża Innocentego XI, przekazany poprzez ks. Jana Denhoffa, opata mogińskiego; ów dar pozostał w Rzymie, zawieszony w bazylice św. Jana na Lateranie²⁸.

²⁴ Michał Kamiński, *Wiadomości o cudownym obrazie Najświętszej Maryi Panny w kościele w Rudkach* (Lwów: Drukarnia Ludowa, 1879), 36.

²⁵ „Historia cudownego obrazu N.M.P. Rudeckiej i zapowiedzi koronacji tegoż w dniu 3 lipca 1921 r. (wyjątek dosłowny z broszury ks. Michała Wojtasia, prob. rud. p.t. *Cudowny obraz Najśw. Maryi Panny w Rudkach*, Przemyśl 1919)”, *Kronika Diecezji Przemyskiej*, 21, z. 4–6 (1921): 57; Andrzej Potocki, *Bieszczadzkie Sanktuarium Maryjne w Jasieniu* (Lesko: b.w., 1990), 5. O darach wiązanych z Sobieskim: *Przewodnik po jubileuszowej wystawie epoki króla Jana III w zamku królewskim na Wawelu. Od 15 lipca do 30 września 1933. W dwustupięćdziesięciolecie odsieczy wiedeńskiej*, oprac. Stanisław Świerż-Zaleski (Kraków: b.w., 1933); *Odsiecz wiedeńska 1683. Wystawa jubileuszowa w Zamku Królewskim na Wawelu w trzechsetlecie bitwy. Tło historyczne i materiały źródłowe*, t. 1–2, red. Antoni Franaszek i Kazimierz Kuczman (Kraków: Państwowe Zbiory Sztuki na Wawelu, 1990).

²⁶ *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana przez Michała Balińskiego i Tymoteusza Lipińskiego*, t. 2 (Warszawa: nakład i druk S. Orgelbranda, 1845), 676. Zob. Mirosław Piotr Kruk, „Sobieski und andere: Abbildungen katholischer Herrscher auf Ikonen aus den ruthenischen Gebieten des ehemaligen polnisch-litauischen Commonwealth”, w: *Jan III. Sobieski – Polnischer Nationalheld und Sieger von Wien. Geschichte, Nachleben und Verklärung*, red. Christoph Augustynowicz, Bogusław Dybaś i Anna Ziemiańska (Vienna: Vienna University Press, 2025), 203–204.

²⁷ Ignacy Polkowski, „Sobieszciana. Hymn na cześć króla Jana Sobieskiego”, *Czas*, nr 74 (1.04.1888): 3.

²⁸ Ignacy Polkowski, „Sobieszciana. O chorągwi tureckiej zdobytej pod Wiedniem, co ma być rzekomo na historycznej wystawie wiedeńskiej”, *Czas*, nr 181 (11.08.1883): 2–3.

Jak z powyższego przeglądu wynika, możemy postrzegać przeszłość przez pryzmat zachowanych dzieł, jak też w kontekście ich powiązań z intrygującymi osobami, niczym misterną sieć utkaną w ramach długiej sztafety społeczników, dobroczyńców, miłośników wiedzy i pasjonatów, odkrywców piękna w najdrobniejszych jego przejawach, pragnących zachować je dla potomności poprzez swoją wytrwałą i systematyczną pracę, której efekty doceniać będą kolejne pokolenia. Nie zapomnę tego momentu, kiedy to na spotkaniu ze studentami poświęconym jego dokonaniom Profesora popatrzył na zgromadzony stos swoich książek i przez chwilę się uśmiechnął jakby sam do siebie w odpowiedzi na powtarzane przy studentach pytanie, gdy czuł się wyczerpany: „O Leonardo, czemu się tak trudzisz?”, w odróżnieniu zarazem od przesłania Jana Białostockiego mające zabarwienie nieco ironiczne, właściwe Jego usposobieniu.

BIBLIOGRAFIA

- Chrzanowski, Tadeusz. *Działalność artystyczna Tomasza Tretera*. Warszawa: PWN, 1984.
- Chrzanowski, Tadeusz. „«Uniwersytecka» ikona w Kowalowicach”. W: *Ars Graeca. Ars Latina. Studia dedykowane Profesor Annie Różyckiej-Bryzek*, red. Wojciech Bałus i in., 323–330. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2001.
- „Historia cudownego obrazu N.M.P. Rudeckiej i zapowiedzi koronacji tegoż w dniu 3 lipca 1921 r. (wyjątek dosłowny z broszury ks. Michała Wojtasia, prob. rud. p.t. *Cudowny obraz Najśw. Maryi Panny w Rudkach*, Przemyśl 1919)”. *Kronika Diecezji Przemyskiej* 21, z. 4–6 (1921): 56–60.
- „Icon of Kazan Mother of God”. Grafika. Artembassy. Dostęp 20.02.2026. <https://www.artembassy.lv/en/5453-ikona-kazanas-dievmate.php?page=2%20Icon%20of%20Kazan%20Mother%20of%20God>.
- Inwentarz Władysława Łuszczkiewicza zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie z lat 1883–1900*. Kraków: Archiwum Muzeum Narodowego.
- Kamiński, Michał. *Wiadomości o cudownym obrazie Najświętszej Maryi Panny w kościele w Rudkach*. Lwów: Drukarnia Ludowa, 1879.
- Kruk, Mirosław Piotr, Aleksandra Sulikowska-Gąska i Marcin Wołoszyn. *Sacralia Ruthenica. Early Ruthenian and Related Metal and Stone Items in the National Museum in Cracow and National Museum in Warsaw. Dzieła staroruskie bądź z Rusią związane z metalu i kamienia w Muzeum Narodowym w Krakowie i w Muzeum Narodowym w Warszawie*. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne, 2006.
- Kruk, Mirosław Piotr. „Ikona Zaśnięcia Bogurodzicy w zakrystii kościoła Franciszkanów w Krakowie i kult obrazów wschodnich w klasztorach braci mniejszych”. W: *Sztuka w kręgu krakowskich franciszkanów i klarysek*, red. Marcin Szyma i Marek Walczak, 237–257. Kraków: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego „Societas Vistulana”, 2020.
- Kruk, Mirosław Piotr. *Ikony-obrazy w świątyniach rzymsko-katolickich dawnej Rzeczypospolitej*. Kraków: Collegium Columbinum, 2011.
- Kruk, Mirosław Piotr. „Ofiarodawcy dzieł sztuki cerkiewnej dla Muzeum Narodowego w Krakowie”. W: *Dziedzictwo Kunstkamery? Jak powstawały nasze muzea. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej w dniach 2–3 grudnia 2020*, red. Tomasz Pomykacz, Antoni Sarkady i Marta Trojanowska, 233–255. Przemyśl: Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej, 2020.

- Kruk, Mirosław Piotr. „Poznanwanie ikony-obrazu Matki Boskiej Rudeckiej”. W: *Wędrujące Madonny. Wizerunki Madonn Kresowych na Podkarpaciu, Materiały z konferencji naukowych odbytych w latach 2016–2020 w Przemyśle*, red. ks. Marek Wojnarowski, 95–110. Przemyśl: Centrum Kulturalne, 2020.
- Kruk, Mirosław Piotr. „Sobieski und andere: Abbildungen katholischer Herrscher auf Ikonen aus den ruthenischen Gebieten des ehemaligen polnisch-litauischen Commonwealth”. W: *Jan III. Sobieski – Polnischer Nationalheld und Sieger von Wien. Geschichte, Nachleben und Verklärung*, red. Christoph Augustynowicz, Bogusław Dybaś i Anna Ziemiańska, 185–226. Vienna: Vienna University Press, 2025.
- Kruk, Mirosław Piotr. „The Icon of the Holy Unmercenary (Greek: Άγιοι Ανάργυροι) Cosmas and Damian, as Bequeathed by Zofia Ruebenbauer, in the Collection of the National Museum in Cracow”. *Ikonotheka* 27 (2017): 27–54.
- Kruk, Mirosław Piotr. *Ikony XIV-XVI wieku w Muzeum Narodowym w Krakowie. Icons from the 14th-16th Centuries in the National Museum in Krakow. Katalog*. T. 1. Wyd. 2. Kraków: Muzeum Narodowe, 2021. [wydanie cyfrowe, dostęp 20.04.2026. <http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/artdok/volltexte/2021/7581>].
- Linetty, Jakub. „Badania archeologiczne i historyczne księdza Ignacego Polkowskiego (1833–1888) w Wielkopolsce”. *Analecta. Studia i Materiały do Dziejów Nauki* 23, nr 2 (2014): 7–53.
- Odsiecz wiedeńska 1683. Wystawa jubileuszowa w Zamku Królewskim na Wawelu w trzechsetlecie bitwy. Tło historyczne i materiały źródłowe*. T. 1–2. Red. Antoni Franaszek i Kazimierz Kuczman. Kraków: Państwowe Zbiory Sztuki na Wawelu, 1990.
- Polkowski, Ignacy. *Opisy starożytnych ruin na wyspie jeziora Lednickiego*. Gniezno: Węsierski-Kwielecki, 1876.
- Polkowski, Ignacy. *Cześć śś. Cyryla i Metodego w Polsce: według ksiąg liturgicznych i legend od końca XIII wieku*. Kraków 1885.
- Polkowski, Ignacy. „Sobieszciana. Hymn na cześć króla Jana Sobieskiego”. *Czas*, nr 74 (1883): 3. Dostęp 15.06.2026. <http://old.mbc.malopolska.pl/dlibra/publication?id=32793&tab=3>.
- Polkowski, Ignacy. „Sobieszciana. O chorągwi tureckiej zdobytej pod Wiedniem, co ma być rzekomo na historycznej wystawie wiedeńskiej”. *Czas*, nr 181 (11.08.1883): 2–3. Dostęp 15.06.2026. <http://old.mbc.malopolska.pl/dlibra/docmetadata?id=30392&from=publication>.
- Polkowski, Ignacy. *Sobieszciana. Wizerunek Najśw. Panny Maryi z wyprawy Wiedeńskiej*. Kraków 1883.
- Potocki, Andrzej. *Bieszczadzkie Sanktuarium Maryjne w Jasieniu*. Lesko: b.w., 1990.
- Przewodnik po jubileuszowej wystawie epoki króla Jana III w Zamku Królewskim na Wawelu. Od 15 lipca do 30 września 1933. W dwustupiędziesięciolecie odsieczy wiedeńskiej*. Oprac. Stanisław Świercz-Zaleski. Kraków: b.w., 1933.
- Sacralia Ruthenica. Staroruskie enkolpiony w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie i Muzeum Narodowego w Warszawie* [wystawa]. Gmach Główny Muzeum Narodowego w Krakowie, Sala pod Kozami, Al. 3 Maja 1, kurator Mirosław Piotr Kruk, koordynator Olga Jaros, 8 IX – 31 X 2006.
- Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana przez Michała Balińskiego i Tymoteusza Lipińskiego*. T. 2. Cz. 2. Warszawa: nakład i druk S. Orgelbranda, 1845.
- Wystawa Jubileuszowa Jana III w Krakowie 1883*. Kraków: Komitet Wystawy Jubileuszowej Jana III, 1884.
- Zachwieja, Anna. „Najstarsze przedstawienia działalności medycznej świętych Kosmy i Damiana w sztuce ruskiej, na przykładzie dwu cykli hagiograficznych z końca XIV wieku i przełomu XIV/XV wieku”. W: *Ars Graeca. Ars Latina. Studia dedykowane Profesor Annie Różyckiej-Bryzek*, red. Wojciech Bałus i in., 155–168. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2001.

ILUSTRACJE

Il. 1. *Matka Boska z Dzieciątkiem* w typie *Kazańskiej*, ikona, Rosja, poł. XIX w.,
Muzeum Narodowe w Krakowie, MNK XVIII-1a

Il. 2. *Matka Boska z Dzieciątkiem* w typie *Kazańskiej* – odwrocie, ikona, Rosja, poł. XIX w., Muzeum Narodowe w Krakowie, MNK XVIII-1a

Il. 3. *Matka Boska z Dzieciątkiem* w typie *Kazańskiej* – okład mosiężny (?), Rosja, poł. XIX w., Muzeum Narodowe w Krakowie, MNK XVIII-1a

Il. 4. Wystawa jubileuszowa Jana III w Krakowie 1883 –
fragment ekspozycji z ikoną *Matki Boskiej z Dzieciątkiem*, MNK XVIII (Ic)-I/a-b
(w centrum kompozycji, poniżej krucyfiksu)